

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Красимир Петров Лещаков, професор в Катедрата по Археология на СУ „Св. Климент Охридски“, член на Научно жури, назначено със заповед I-1066 от 27.07. 2022 г. на Директора на НАИМ БАН доц. д-р Христо Попов, по конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ за нуждите на отдел „Експозиции“, НАИМ БАН

Камен Бояджиев е възпитаник на СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет, специалност Археология. Неговата докторантура в НАИМ БАН завършва с успешната защита на темата „*Въоръжение през халколита в българските земи*“. Следващите години в научната му биография са наситени с редовни и спасителни разкопки на обекти от праисторията, намиращи се предимно в Южна България, както и с редица теренни обхождания. Те изграждат неговия поледи опит и той израства от участник в археологическите екипи до ръководител на поледи проекти. През тези години са усвоени основните умения да работи с масов материал и находки и тяхното публикуване, което проличава в част от приложените статии. Задълбочените му интереси са не само към проблемите на материалната култура, но и на праисторическото общество през VI-V хил. пр. Хр. като цяло. Те са видими в поредицата от авторски изследвания. Ето защо се оформя мнението, че кандидатстването на гл. асист. д-р К. Бояджиев от НАМ при БАН за академичната длъжност „доцент“ е естествено стъпало в неговата академична кариера.

Д-р Камен Бояджиев е автор на една самостоятелна монография и има основно участие във втора, издадена съвсем наскоро. Първата - К. Бояджиев. *Въоръжение през халколита в българските земи*. София, 2014 (Дисертации НАИМ БАН, 9), представлява публикация на неговата дисертационна теза и не се припокрива с тематиката на втората. Основният труд, с който кандидатът се явява в настоящия конкурс, е колективната монография под негова редакция (съвместно с Я. Бояджиев) „*Върхари и Орлица: Две халколитни селища от Източните Родопи*“, С. 2022. Д-р К. Бояджиев е автор на следните части от монографията: Глави I, V, VI, X, XI.1, XI.3, XI.5 или общо 130 страници.

Глава I - Местоположението и историята на проучванията на праисторическото селище, наречено Върхари, е въвеждаща. Тук трябва да се подчертае, че изследванията на обекта запълват една празнина в археологическата карта на днешните български земи - Източните Родопи през халколита. В този район са правени разкопки на праисторически селища и преди, но резултатите не са публикувани в цялост. Тази глава съдържа сбит разказ на съвременната географска среда на обекта и читателят остава малко разочарован, че тя е разработена по-подробно. На мен лично ми липсва на един по-задълбочен преглед на културната среда. За неговата лаколичност има известни основания и те се крият в слабата проученост на района, но въпреки това съществуват

известни данни - напр. тези, които произхождат от разкопките селищна могила Седларе, а също и от теренните обхождания по повод на изграждането на новия път през Маказа. Ако тази информация бе използвана по-пълноценно, можеше да се добие макар и приблизителна представа за съвременното равнище на проучванията и напредъка в реконструиране на селищните модели през различните етапи на праисторията. Несъмнени приноси обаче представляват резултатите от геоморфоложките изследвания и особено тези за движението на водите на р. Върбица, предизвикали наноси с различен характер, на застояли водни басейни и др. Те дават важна информация за природната среда и нейните промени във времето, към чиито динамични условия се адаптира древното население.

В Глава V е направена систематизация на данните за каменните сечива - тесли, длета, брадви-чукове, плоски брадви, чукалки, гладилки и др., намерени при спасителните разкопки. Колекцията съдържа богат археологически материал - ок. 200 каменни сечива, от които близо 90% са изследвани петрографски. Предварително поставените цели са две - опит за установяване на суровинната база и на взаимовръзката материал-функция. Без да се навлиза в подробности може да се подчертае, че принос представлява наблюдението, според което суровините произхождат от непосредствената близост на селището, а част от тях най-вероятно са събирани в долините на реките Върбица и Дива река. Установена е и зависимост между отделните видове скална порода и функционално диференцираните видове сечива. Анализът води до важни заключения относно мястото на производство в самото селище, което е принос към реконструкция на древната палеоикономика. Написано е, че тази тезата се базира основно на полуфабрикатите. Освен това е направено обоснованото предположение за наличието на поне една работилница - Вкопаване 30, заради голямата концентрация на каменни артефакти, намерени в него. Находките са прецизно публикувани по комплекси, което позволява да се проверят достигнатите от автора резултати. Тук може да се направи бележката, че не са съобщени наблюдения относно евентуалните промени във времето при отделните типове каменни артефакти. Това се отнася най-вече за каменните брадви-чукове. Въпреки че селището е еднослойно, съществува дискусия относно неговата хронологическа позиция като цяло и датирането на отделните комплекси и групи находки в частност.

Глава VI е посветена на украшенията от камък. Накитите от камък са благодатна и важна за Източните Родопи тема. Както е широко известно, тази част от България се слави с богатството си на минерали и полускъпоценни камъни, а древните обитатели явно са оценявали това богатство. Особена научна стойност придобиват двете работилници за изработка на каменни маниста, локализирани в подлежащата на проучване площ от селището. За разлика от тъкачеството (срв. по-долу), това явно е бил процъфтяващ занаят. При съчетаване с предходната глава, данните дават важна представа за наличието на производствена специализация (или дори на производствена верига) в цяло едно направление на палеоикономиката - осигуряване, първична обработка и прецизно изработване на артефакти от камък и минерали. Предпочитали са синьо-зелените туфи,

много рядко - яспис (при един пандантив). Прави впечатление явното фаворитизиране на определени типове накити („модни тенденции“), което се съчетава с материала за тяхната изработка.

Глава X обобщава данните за керамичните предмети. По принцип, т. нар. малки находки от халколита не са били обект на специален интерес, за разлика от раннеолитните. Ето защо всяка нова публикация внася нова емпирична информация, която дава основа за по-обща изследвания. В случая от групата са изключени антропо- и зооморфните изображения, но това не намалява значението на тази глава от монографията. Керамичните предмети са анализирани както от утилитарна, така и ритуална гледна точка. Тежестите за стан, прешлените за вретено, лъжиците и т.н. са подложени на статистически и контекстуален анализ, а това позволява да се направят редица добре обосновани изводи относно равнището на редица занаяти, практикувани в селището - напр. предачество и тъкачество. Заслужават внимание алтарите или т.нар. култови масички, които носят редица раннохалколитни черти и са значими за прецизиране на относителната хронология.

Глава XI.3 е посветена на керамичните съдове - форми и украса. В нея е направен детайлен преглед на огромен по количеството си археологически материал. Опитът за извличане на максималната информация е успешен. Без да се прибегва до специализирани инструментални изследвания на глините, пълнителите в тестото, температурата на изпичане на керамичните съдове и т.н. е приложен анализ, който позволява да се направят добре обосновани заключения. Статистически зависимости са добре онагледени в таблици. Не правят изключение с качеството си и графичните илюстрации - както тези, които илюстрират класификацията, така и онези, които са дадени по комплекси. Така се достига до изводи относно функционалната и хронологическата специфика на отделните комплекси, както отбелязва авторът (с. 428).

В тази глава е предложена всъщност първата в литературата типология на халколитната керамика в Източните Родопи. Тя е стройно конструирана и приемлива като цяло, но навлизайки в детайли, някои пуктове предизвикват забележки или несъгласие. Така напр., общата класификация на керамичните съдове е лишена от понятието „категория“. Групите съдове на най-високо равнище са наречени „форми“. Следват „типове“. По този начин естествено се достига до противоречие, което трябва да се поясни по-подробно. Терминът „паници“, който е в групата на формите, няма функционална, а само морфологическа характеристика. Така формата на паница „обърнат пресечен конус“ се схваща според автора като тип, а всъщност е стереометрична (три измерна) фигура, т.е. съответства на традиционния термин „форма“. По-нататък: вътрешното деление в този „тип“ избягва оформянето на стените - леко конкавно или конвексно, което не е отразено в под-типове (с. 324). Равнището „под-тип“ се определя от оформянето на устието. Така напр. при Тип I. 1. той е равен. От тази позиция е логично лилиевидните паници да заемат същото класификационно равнище. При тях обаче цялостното оформление на съда се диктува от

специфичните широки вълнообразни издътци, което не се издигат над ръба на устието, а самите те представляват устие. Ето защо според мен трябва да се отделят в самостоятелна форма. Освен това те имат голяма културно-историческа стойност, не само като елемент на керамичното производство, но и като индикатор на една нова тенденция в естетиката, настъпила с началото на халколита. Те се считат по традиция за белег, който разграничава новата раннохалколитна от къснонеолитната керамика.

В Глава XI.5 са анализирани паралелите в керамиката, които дават и основата на относителната хронология на обекта. Сравнителният анализ е направен по форми, типове и подтипове на керамичните съдове; по видове украса - като техника и орнаменти, както и по съчетаването на формата с украсата. Търсеният обхват на паралелите дава възможност за по-прецизни наблюдения и за съобщаването на обекти, предоставящи добра база за сравнение. Избягвайки подробностите ще подчертая, че правилно е акцентирано върху обектите по долното течение на р. Марица, проучени през предишните години. Това обхваща лилеевидните паници (за които дойде реч по-горе) и тяхното съчетание с мотива „стълбичка” (с добри съответствия в Дана бунар I, Дервишов оджак и др.), паниците с пречупено навътре устие и т.н. и т.н. Заслужава внимание акцентирането върху високите подставки с форма на пресечен конус (с. 431), които представляват обособена и лесно разпознаваема група. От друга страна, еднозначното им определяне като подставки може да се дискутира, тъй като са намирани в контекст, който предполага и други функции. Представените в тази глава обекти и селектираните примери ясно демонстрират редица общи тенденции, уловими в средното течение на р. Марица, части от Западна България и Егейското крайбрежие. Открит остава въпроса за Одринска Тракия поради по-слабата проученост на района. Предложената относителна хронология (с. 433) изглежда като цяло приемлива, но се нуждае от прецизиране заради определено ранните елементи в керамичния репертоар, които подсказват повече фази в живота на това толкова важно селище. Внимание заслужава и предположението за наличие на локален вариант на „култура Марица, развиващ се по долината на р. Марица в подножието на Сакар, между днешните градове Харманли и Одрин” и възможните тесни контакти с долината на р. Арда (с. 433).

В допълнение към монографията е приложен списък от 15 публикации, обхващащи широка палитра от праисторически проблеми. Една група статии представя последните проучвания на халколита в Източните Родопи и всъщност е допълнение към дискутираната по-горе монография. Това са статиите с поредни номера 7, 10, 11 и 14. Те обхващат природната среда на обекта, архитектурата, малките находки и керамиката, т.е. отчасти се припокриват със споменатия по-горе текст и е излишно да бъдат разглеждани наново. Останалите студии и статии, които са представени за конкурса, са групирани по-долу съобразно своята проблематика, географски и темпорален обхват. Те са както авторски, така и в съавторство с други колеги. Като цяло са хронологически хомогенни и с някои

изключения обхващат времето на халколита. Регионален обхват се ограничава в Горнотракийската низина и Източните Родопи, но някои се простират в рамките на Балканите или имат пан-европейски контекст.

I. Въроръжение през халколита. На тези тема са посветени общо четири изследвания № 6 (Боздуганите ред неолита-халколита); № 8 (Бойни брадви в некрополи Североизточна България и Западното българско Черноморие); № 12 (Военното дело през халколита); № 13 (Укрепления през халколит в цяла България). Като цяло работите са стойностни, прокарващи едно ново направление в българската историография, отнасящо се до воденето на бойни действия и инструментите за това. Като основен принос трябва да се открие аргументираното опониране на класическата теза на М. Гимбутас за водещото мирно („женско“) начало в халколитната цивилизация, което контрастира с войнствената („мъжка“) бронзова епоха. Това е направено с факти и солидни аргументи както на ниво въроръжение, така и на ниво фортификация на селищата и водене на „военни“ действия.

Статия № 6 съдържа първата по-задълбочена класификация на боздуганите от неохалколита в днешните български земи. Предложени са четири типа и е защитена чрез примери тезата за тяхната поява през ранния неолит (Гълъбник, Ябълково), а не през халколита, както се е мислело преди (П. Детев). Тази работа съдържа стойностни наблюдения относно материалите на производство и причините за предпочитане на определена каменна порода, както и за функциите на артефактите.

Обект на анализ в статия № 8 са брадвите-чукове, идентифицирани като бойни брадви от некрополи в Североизточна България и Западното Черноморие. Материалът, от които са изработени е камък, рог на елен и мед. На първо място трябва да се подчертае, че е събран целия наличен археологически материал, което е твърде положително. Прегледът е направен по групи материал. Защиатава се тезата, че артефактите са използвани като бойни, т.е. - като оръжия. Приведени са достатъчно убедителни доводи, извлечени чрез контекстуален и ситуационен анализ - съобразно позицията в гроба и спрямо тялото на погребания. Принос представляват резултатите от пространствения анализ, направен в края на статията, без значение дали изделията имат предположената или някоква друга функция. Очертаването на двата големи района на производство и разпространение на отделните типове - във вътрешността и по крайбрежието, изглежда достатъчно добре обосновано. Наред с тези приноси могат да се забележат и известни празноти в доказателствената база и в логиката на аргументиране. На първо място прави впечатление, че не са дадени преки доказателства за реконструкция на функцията - находките сякаш придобиват еднаква стойност както в богатите, така и в бедните гробове. Логиката следва линията на изключванията: твърди се например, че формата и масата им

не били пригодни за дървообработка, следователно като най-вероятна остава „бойната” функция, т.е. те са били използвани като оръжие. Освен това, в подзаглавията (напр. с. 199) и в надписите под илюстрациите се прокрадва подозрението, че тезата на автора е априорна и след нейното формулиране са потърсени аргументи в нейната защита. Предполагаемите травми от оръжията са споменати само мимоходом като факт в края на статията (Провадия-Солницата), без необходимия допълнителен коментар. В заключение на този абзац мога да отбележа, че споменатите дискуссионни пунктове не намаляват стойността на изследването, а обратното - правят го по-интригуващо.

Статия № 12 представлява всъщност доклад на международна конференция от 2012 г., (публ. през 2016 г.) и е сбит преразказ на дисертацията, цитирана по-горе в този текст. Възприета като самостоятелен материал, тя компенсира част от пропуските, коментирани по-горе в статия № 8. Борави се с три групи информация - оръжия, фортификация и травми от оръжия върху скелетни останки. Всичко това е поднесено на фона на историческите промени в халколитната епоха, което превръща изводите в по-широкообхватни и значими. Данните за неолита са по-оскъдни, но това не се дължи на авторови пропуски, а на обективното състояние на изследванията. Процесите са проследени в рамките на Балканите, чиито изследвания, както правилно е констатирано, изостават на фона на европейските. Базовата информация е от Североизточна България. При оръжията се акцентира правилно върху несигурността, която произтича от опита за отграничаване на артефактите, служили за лов от тези, които са използвани за водене на битка. Тук се чувства предпазливост в предположенията и желание да не се изпада в свръхинтерпретация. За артефакти с по-сигурна идентификация като оръжия са набедени боздуганите (известни от ранния неолит); брадвите с дупка от камък и рог на елен (които стават масови от ранния халколит); кремъчните стрели (все по-масови като находки и вероятно служили не само за лов, както е логично да се предполага). Цялата група нараства като количество през късния халколит. Тенденцията е проследима и чрез типологическото разнообразяване, а това води и до регионална морфологична диференциация на интересуващите ни предмети. Твърде съществен е разделът за укрепленията. За разлика от Тракия, в Западна България се забелязва тенденция към заселване и допълнително укрепяване на трудно достъпните хълмове, а в Североизточна България новите селищни могили от халколита най-често получават не само фортификационната система „ров-вал-палисада” (с известни примери от десетилетия), но и каменни стени. Следващата група извори са от сферата на био-археологията - следи от травми, които биха могли да се считат за оставени от насилие. Тук би трябвало да се отдели повече внимание на разграничаването на предполагаемите човешки жертвоприношения от тези, които са следствие на насилствена смърт в схватка („военен” конфликт). Положителното е, че е направен опит да се навлезе в проблематиката на масовите скелетни останки (някои от тях са умишлено погребани) в селищните могили - Юнаците, Русе и др., както и на отделни индивиди също в селищен контекст.

В статия № 13 се дискутират природните и културните фактори в развитието на халколитната укрепителна система. За разлика от разгледаните до тук, тази тема не е напълно нова и оригинална. Тя е разисквана и преди в литературата, но тук подходът е нов и много по-пълен. Обектът на изследване е вписан в контекста на природната и културна среда, което значително надхвърля старото анализаране на фортификацията само като архитектурни планове, строителни техники и материали.

Следващата група изследвания са посветени на Плоската селищна могила при с. Юнаците (по-широко известна като „с.м. Юнаците“) известна на археологическите материали от нейното проучване - статии № 3 и № 5.

Статия № 3 е посветена на ранните златни накити от халколита. Тя е дело на авторски колектив - написана е заедно с Явор Бояджиев и Стоян Георгиев. От нея разбираме, че проучванията на В. Миков от 1939 г. с източния сондаж на могилата са продължени. Там пластът от РБЕ е изчерпан напълно и се е работило само в халколитния пласт. От твърде интересните данни, добити при проучванията след 2012 г., авторите избират да се спрат на едно златно мънисто, притежаващо сигурен раннохалколитен контекст. Металът е подложен на съвременни инструментални анализи, които дават възможност да се допусне неговият местен произход (с. 12). Според авторите, „... реалната дата на златното мънисто от Юнаците трябва да е между 4600 и 4500 г. пр. Хр.“ (с. 18), т.е. то е един от най-ранните представители от своя вид в днешните български земи. Статията представлява добър пример за детайлно изследване на един артефакт във всичките му аспекти и достигане до твърде интересни предположения, които представляват приноси в тази проблематика. Тук могат да се изброят тезите относно наличие на местен златодобив и обработка на злато с много ранна дата (това представлява оспорване на хронологическия приоритет на Черноморието), предположение за функционирането на работилница за накити в Юнаците с използване на различни материали (напр. спондилус), задълбочен анализ на рабиокарбонните дати и тяхната флукутация и др. В сумиран вид: тази статия демонстрира една прецизна разработка на проблем, който изглежда на пръв поглед частен, но заради своя потенциал е превърнат в значим за късната праистория на Балканите като цяло.

Статия № 5 обхваща новите данни за абсолютното датироване на халколита в Тракия с фокус отново върху с.м. Юнаците. В публикацията са намерили място напълно нови данни за абсолютната датировка на късния халколит, които са обработени, калибрирани и моделирани. Може да се счете за пропуск фактът, че не е отделено достойно внимание на хронологическата позиция на хиатуса, както и на началото на РБЕ, но някой би възразил, че ако това бе сторено, фокусът на работата би се изместил. Така или иначе, работата е приносна и дава информация за финала на халколита в западната част на Тракия.

Несъмнено приносен характер има статия № 15, в която се прави опит да се изяснят някои важни страни от прехода към ранен-късен неолит в Тракия. Тя е публикувана в *Quaternary International* след задължителното за изданията от този род рецензиране, а това повишава нейната стойност като научен продукт. В нея са засегнати изключително важни въпроси относно трансформирането на обществото през различните фази на неговото съществуване в най-добре проучената част на Балканите - Горнотракийската низина. Не е възможно да се посочат всички онези промени в културата, които са предизвиквали и предизвикват спорове (най-видими са те в керамичния стил), затова тук ще посоча само най-общите аспекти на темата. Не винаги промените в селищните модели се дължат на миграционни вълни (изразени в приток на неизвестно по численост население) и не винаги новостите в палеоикономиката се привнасят от новодошлите. Примери за това твърдение има много. Искане ми се да подчертая, че позитивното в това изследване е акцентиранието върху въпросите, а не върху отделните алтернативи. Защото правилното (от гледна точка на нашите знания) формулиране на даден въпрос води до конструиране на релевантни хипотези (според мен грешно наричани „отговори“), до вариантностно моделиране на процесите и - в края на краищата, до разбиране на природата на системата, в чиито рамки те протичат. Някой би попитал: „А възможно ли е съществуването на алтернативни (вероятностни) процеси, под чието въздействие да се получат сродни и напълно сравними резултати?“ Ако това е така, то тогава различните (понякога напълно изключващи се) хипотези ще получат равно право на съществуване. Нещо повече - не бива да се пренебрегва и възможността от съществуването на различни системи в една територия, в синхронни моменти и с носители - едни и същи индивиди. Така или иначе, статията стимулира появата на нов поглед върху тези толкова важни процеси (относими към не една епоха), така че нейното обнародване не може да не бъде приветствано.

Статията с № 16 разглежда някои локални проблеми на археоботаника и е написана в съавторство с гл. асист. д-р Мила Андонова и доц. Явор Бояджиев. Тя въвежда нови данни, придобити при разкопките на обекта Върбински дол, разположен в Средногорието до Панагюрище. Обектът е датиран в късния неолит и самото начало на ранния халколит. Емпиричната информация позволява на авторите да навлязат в реконструкцията на прехраната и селското стопанство на древното население, което е принос за палеоикономиката на днешна Западна България.

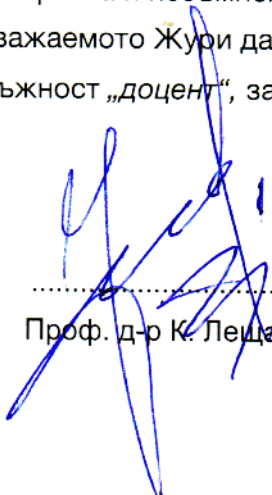
Статиите № 17 и № 18 са в сферата на древната човешка генетика или така актуалната напоследък био-археологията. В тях се дискутират значими проблеми на праисторията в много широк ареал - пътища на неолитизацията на Западна Европа, базирани на хаплогрупа H2 и еволюцията на вирусът на хепатит В в рамките на ок. 10 ка. години. Публикувани са в престижни издания - *Nature* и *Science*, а участието на български учени в авторските екипи способства за издигането на престижа на нашата праистория. Сред тях е

и д-р К. Бояджиев, което демонстрира високата оценка за неговите способности като изследовател.

В заключение: На база на написаното до тук мога да твърдя, че изследванията на д-р Камен Бояджиен - както монографичното, така и отделните студии и статии, демонстрират високо научно равнище, задълбочено познание на материята и несъмнени научни приноси. Това ми позволява да препоръчам на членовете на уважаемото Жюри да присъди на гл. асист. д-р Камен Яворов Бояджиев академичната длъжност „доцент“, за което аз гласувам положително и с пълна увереност.

25.09. 2022 г.

.....
Проф. д-р К. Лещиков